

פרשת שלח לך

יהושע וכלב – בין שני מנהיגים

כלב והמנהיגות

אומנם רק בפרשת חטא מרגלים הושם על כלב בן יפונה זרקור, אך נראה שלא רק בשל תפקודו בסיפור זה התורה ראתה אותו כמתאים להנהגה, ואולי אף להחליף את משה רבנו ביום מן הימים. מספר נימוקים תומכים בטענה זו: ראשית, דמויות תנכיות מעטות בלבד זכו לכינוי "עבד ה'", וביניהן משה, יהושע, וגם כלב.¹ לכן לא מפתיעה קביעתם של חכמים בתוספתא: "בכל מקום הקדים יהושע לכלב במקום אחד הוא אומר בלתי כלב בן יפנה הקניזי ויהושע בן נון, מלמד ששניהן שקולין זה כזה".² כהמשך לכך. רבנו בחיי מדגיש את המיוחדות של יהושע ואת המיוחדות של כלב: "וכן מצינו שהקדים יהושע לכלב שהיה גדול ממנו בנבואה, והקדים כלב ליהושע לפי שהיה גדול ממנו ביחס".³

שנית, גם יהושע וגם כלב היו ממשפחות חשובות ומיוחסות משבט יהודה ומשבט אפרים ונשיאים של שבטים. שני שבטים אלו התמודדו על הנהגת בני ישראל במהלך הדורות עוד מימי ספר בראשית עד התפצלות הממלכה בימי הנביאים. להבנתי יש למוצא השבטי הן של כלב והן של יהושע, משמעות המראה את הפוטנציאל למנהיגותם.

תחרות על מנהיגות?

פרשת שלח לך מספרת על שליחת תריסר מנהיגים מראשי שבטי ישראל לתור את ארץ כנען. מתוכם מוזכרים לטובה שני מרגלים שלא נכשלו בחטא המרגלים, יהושע בן נון וכלב בן יפונה.

בתחילת הפרשה, לאחר ציון שמות הנציגים שנשלחו לתור את הארץ, מעירה התורה שתי הערות הזקוקות לפירוש. לגבי יהושע נאמר: "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן־נוּן יְהוֹשֻׁעַ" (במדבר יג, טז). מפורש בגמרא "יהושע, כבר בקש משה עליו רחמים שנאמר י-ה יושיעך מעצת מרגלים".⁴ הערה נוספת, המתייחסת לפי הפירוש לכלב, נמצאת בתיאור מסעם של המרגלים: "וַיַּעֲלוּ בְּנֵגֶב וַיָּבֵאוּ עַד חֶבְרוֹן וְשָׁם אַחִימֵן שֹׁשֵׁי וְתַלְמִי יְלִידֵי הָעֵינֶק וְחֶבְרוֹן שְׁבַע שָׁנִים בְּבִנְתָּהּ לְפָנָי צֶעַן מִצְרָיִם" (יג, כב) לשון הפסוק משתנה מלשון רבים "וַיַּעֲלוּ בְּנֵגֶב" ללשון יחיד "וַיָּבֵאוּ עַד חֶבְרוֹן". מסביר רש"י, "כלב לבדו הלך שם ונשתטח על קברי אבות, שלא יהא ניסת לחבריו להיות בעצתם] של

¹ "וַיִּמֶת שֵׁם מֹשֶׁה עֶבֶד ה'" (דברים לד, ה), "וַיִּמֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נוּן עֶבֶד ה'" (יהושע כד, כט), "וְעֶבְדֵי קֶלֶב עֶקֶב הִיְתָה רוּחַ אַחֲרַת עֲמוֹ" (במדבר יד, כד).

² תוספתא כריתות פ"ד ה"ו. כדוגמת זאת נמצא גם במכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא, פרשה א.

³ בפירושו לשמות ו, כו.

⁴ סוטה לד ע"ב.

המרגלים]". יהושע לא הלך עם כלב מאחר שהוא כבר היה מוגן מעצת המרגלים בזכות תפילתו של משה המוזכרת לעיל.

מהאמור נמצאו למדים: א. כבר בשלב של ביצוע משימת הריגול, כוונת עשרת המרגלים שכשלו הייתה ברורה הן ליהושע והן לכלב. ב. במצב כזה אפשר היה לצפות לכך שיהושע וכלב שעמדתם מנוגדת לעמדת כל יתר המרגלים, ימצאו את עצמם יחד, הן בעמדתם בדבר היכולת לעלות ולכבוש והן ברמה החברתית, שהרי הם שניים במיעוט מול עשרה. אבל בניגוד לצפיות מסתבר כי ברמה החברתית הם לא היו מאוחדים, שהרי יהושע לא נלווה לכלב בדרכו לחברון. מסתבר שעוד בזמן משלחת הריגול, למרות הזהות בעמדה, לא נוצר ביניהם קשר משמעותי והליכתו של כלב לבדו לחברון תעיד על כך. נראה לי שנוכל לראות את הריחוק ביניהם למרות השקפתם הזוהה, כחלק מתחרות על מנהיגות.

ויהס כלב

כידוע עשרת המרגלים כאשר חזרו משליחותם הוציאו את דיבת הארץ בפני משה והעם. התגובה הראשונה לדברי גנותם, כפי שמספרת התורה, היא מצד כלב: "ויהס כלב את העם אל משה ויאמר עלה נעלה ונרשנו אתה כי יכול נוכל לה" (יג, ל), ומיד לאחר מכן "האנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו". בשלב זה בולטת שתיקתו של יהושע, כמו חוסר תגובתם של משה ואהרון.

את הביטוי "ויהס כלב את העם אל משה" מבאר רש"י: "השתיק את כולם לשמוע... ואמר [לעם] וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם? והשומע היה סבור שבא לספר בגנותו [של משה]... שתקו כולם לשמוע גנותו, [והמשיך כלב ו]אמר, והלא קרע לנו את הים והוריד לנו את המן והגיו לנו את השליו". לפי פירוש זה, העם היה סבור שכלב עומד לדבר בגנותו של משה, בין היתר מכיוון שהביטוי 'בן עמרם' אינו ביטוי מכבד. מאחר שדיבורים ברוח זו נעמו לאזניהם, הם השתתקו ואפשרו לכלב לדבר.

כפירושו של רש"י נמצא במדרש רבה:

שבתחילה אמר להם [כלב] אני עמכם בעצה, ובלבו היה לומר אמת... וכן הקדוש ברוך הוא מעיד עליו שנאמר "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו". כשבאו המרגלים אמרו נאמן עלינו כלב, מיד עמד על הספסל ושיתק את כל ישראל שהיו מצווחין על משה, שנאמר "ויהס כלב", והם היו סבורין שהיה אומר לשון הרע לפיכך שתקו, פתח ואמר [כלב] "עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה"⁵.

לפי מדרש זה, משעמד כלב על כוונת המרגלים להוציא את דיבת הארץ רעה, העמיד פנים שאף הוא עימם בעצה זו, כיון שכך כאשר ביקש לדבר הם השתתקו ונתנו לו אפשרות לדבר. להפתעת העם והמרגלים כלב לא דיבר בכלל על משה, אלא אמר: "עלה נעלה ונרשנו אתה כי יכול נוכל לה". זו אמירה מאד ברורה של מנהיג האומר את דעתו ללא מורא, בנחישות, ובאופן ברור וחד משמעי.

שתיקת יהושע

⁵ במדבר רבה, טז, יט

מדוע יהושע בוחר לשתוק בתחילה? מספר תשובות ניתנו לשאלה זו. שד"ל מבאר שמשום שיהושע היה משרתו של משה הוא לא רצה לדבר בשל יראת הכבוד שרחש למשה, או משום שחשב שהעם לא ישמע לו כיון שיסברו שדעתו נוטה לדעת רבו ואינה משקפת את המצב לאשורו. לפי גישה אחרת שמופיע במדרשים, יהושע אכן התחיל לדבר אבל העם תקף אותו 'באופן אישי' בכך שאמרו לו לך אין בנים זכרים, לכן אין לך מה להפסיד במלחמה זו. אבל אנו שיש לנו בנים, אנו דואגים ויש לנו מה להפסיד ולכן אנו מקשיבים לעשרת המרגלים ולא נעלה למלחמה. ייחודי הוא פירוש העמק דבר שמבאר כי העם חשד שכל כוונתו של יהושע היא לקדם את מעמדו מראש שבט למנהיג לאומי, ולכן לנגד עיניו עמדו לא טובת משה רבו ולא טובת העם, אלא שיקולים אישיים. לעומת זאת העם תפס את דברי כלב כדברי תמיכה במשה, ולא כדברים שנועדו לקדם אותו ואת מעמדו.

שתיקת משה ואהרון

אפשר היה לצפות כי בשלב זה של העלילה, לאחר שכלב לא הצליח לשכנע, יהושע שותק והמרגלים ממשיכים להסית, משה יפנה אל העם. למרבה הפלא לא כך היו הדברים, משה שתק. גם לאחר לילה שבו בכתה כל העדה וכבר דיברו על חזרה למצרים, משה לא דיבר, אלא הוא ואהרון נפלו על פניהם לפני כל העדה. מעשה המעיד על חוסר יכולת להתמודד עם המצב.

ואכן, מדרש תנחומא מעביר ביקורת נוקבת על משה ואהרון על שתיקתם ומשבח מאוד את כלב:

משה ואהרון אחרי ששלחו המרגלים ובאו ואמרו לשון הרע על הארץ, לא היו יודעין מה לעשות, אלא אף משה ואהרון נתרשלו בדבר, מיד עמד כלב ושיתק כל אותן האוכלוסין, שנאמר "ויהס כלב" ... אמר לו הקב"ה למשה, טובה גדולה אני מחזיק ללב... אתם לא מצאתם ידיכם לפיכך נתרשלתם.⁶

מי הראשון?

כשמשה ואהרון נפלו על פניהם, יהושע וכלב דיברו אל כל העם. יהושע מוזכר ראשון, כנראה הוא דיבר⁷ וכלב תמך בדבריו:

ויהושע בן נון וכלב בן יפנה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם. ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר הארץ אשר עברנו בה לתור אתה טובה הארץ מאד מאד. אם חפץ בנו ה' והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו ארץ אשר הוא זבת חלב ודבש. אך בה' אל תמרדו ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם סר צלם מעליהם וה' אתנו אל תיראם. ויאמרו כל העדה לרגום אתם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל (יד, ו-ו).

מיד לאחר שהקב"ה הודיע על גזירתו כי הדור החוטא לא יכנס לארץ (פסוקים כב - כג), מוסיף ואומר הקב"ה "ויעבדי קלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחריו והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורשנה" (שם, כד). בשלב זה יהושע לא מוזכר ואפשר לטעות ולחשוב שאף הוא בכלל הנענשים, אולם בהמשך יהושע מוזכר עם כלב

⁶ תנחומא בובר שלח ב, א

⁷ כך מפרש גם הרש"ר הירש "כאן יהושע הולך בראש". גם מתוכן הדברים וסגנונם השונה מדברי כלב לעייל, מסתבר שהיו אלה דברי יהושע, וכלב תמך והצטרף.

כמי שיכנס לארץ: "אם אתם תבאו אל הארץ אשר נשאתי את ידי לשכן אתכם בה כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון" (שם, ל). וכן בהמשך "וימתו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'. ויהושע בן נון וכלב בן יפנה חיו מן האנשים ההם ההלכים לתור את הארץ." (שם, לו-לח)

כעבור ארבעים שנה, בנאומי הפרידה של משה מצאן מרעיתו, משה התייחס פעם נוספת לפרשת המרגלים וחטאם. למרות שיש שינויים בין תאור פרשת המרגלים בספר במדבר לתאור בספר דברים, נמצאנו למדים שגם לפי דברי משה בספר דברים, הקב"ה משבח בראש ובראשונה את כלב ורק בהמשך מוזכר גם יהושע לטובה:

וישמע ה' את קול דבריכם ויקצף וישבע לאמר. אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבותיכם. זולתי כלב בן יפנה הוא יראה וְלוֹ אֶתְּנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרַךְ בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מֵלֵא אַחֲרֵי ה'. גַּם בִּי הִתְאַנֵּף ה' בְּגִלְלַתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתֶּה לֹא תָבֵא שָׁם. יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון הֶעֱמִיד לְפָנָיךְ הוּא זָבָא שְׁמָה אֹתוֹ חֲזַק כִּי הוּא יִנְחֹלֶנָה אֶת יִשְׂרָאֵל (דברים א, לד-לו).

העדפת כלב והזכרתו ראשון ללא יהושע, נתנה כר נרחב לדרשנים ופרשנים להבין מדוע? מפרש בעל אור החיים כי תפילת משה להצלת יהושע שמרה על יהושע בפני מחשבות המרגלים. בלשונו אפשר לומר שהוא היה מחוסן. לכלב לא היה חיסון, ובעיניים פקוחות הוא הכניס את עצמו לסכנה. כשהוא ראה שהוא עלול חלילה להיות מושפע מעשרת המרגלים, פנה הוא לעזרת אבות האומה ועלה לחברון להשתטח על קברותיהם ולספוג מכך עזרה רוחנית. זו היא הרוח האחרת של כלב שזיכתה אותו לכך שיקרא עבד ה' כמשה רבנו עליו השלום.

תיאור חטא המרגלים ותוצאותיו בספר דברים מבהיר את התמונה: כלב זכה להיכנס לארץ בשל התנהגותו נוכח דברי המרגלים. לעומתו יהושע זכה להיכנס בשל תפקידו כמחליפו של משה כדי להנחיל לבני ישראל את הארץ, וכדי לחנכם בדרך התורה והמצוות.⁸

מנהיגותו של כלב

פרשת המרגלים חושפת בפנינו את תכונותיו המנהיגותיות של כלב. כלב הוא אדם עם כושר עמידה בלחצים, הוא לא נגרר אחרי ההמון, לא מנסה למצוא חן בעיני אף אדם, משוכנע בצדקת דרכו ונאמן לעקרונותיו ולשליחות ללא פשרות. כלב יודע ומסוגל לתפוס פיקוד' וכשצריך הוא יודע להיות גם ערמומי כדי להשיג השפעה. לכן לא מפתיע לראות שהקב"ה מעיד עליו ש: "היתה רוח אחרת עמו".

לאור כל האמור נשאלת השאלה מדוע נבחר יהושע על פני כלב? להבנתי אנו יכולים להבין את הבחירה האלוהית ביהושע לאור הנקודות הבאות.

א. שיקול הדעת והמזג המתון של יהושע בהשוואה למזגו החם של כלב. כך למשל מספר המדרש⁹ בקשר למזג זה: "לא רצו [המרגלים] ליטול מפירות ארץ ישראל, אילולי כלב ששלף את הזיין וירץ לפניהם ואמר להם, אם אין אתם נוטלים או אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם". אכן, כלב הוא אדם אמיץ אבל חם מזג שעלול להיכנס לוויכוחים קשים עם בעלי השקפות שונות מהשקפתו. אין זו תכונה ראויה למנהיג.

⁸ להרחבה בעניין ראו מאמריהם של הרב תמיר גרנות, "בין כלב ליהושע בפרשת המרגלים"; הרב משה ליכטנשטיין, "יהושע וכלב", באתר של ישיבת הר עציון.

⁹ מדרש במדבר רבה(,). פרק יג פרשה טז

ב. יהושע ניחן ביכולת להקשיב ולהכיל את הזולת. כך למשל כאשר משה מבקש מהקב"ה למנות לו יורש הוא אומר: "יפקד ה' אֶל־לְהִי הָרוּחַת לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה" (כז, טז), והקב"ה נענה ואומר למשה לקחת את: "יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ" (שם, יח). מסביר רש"י: "שיוכל להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד". היינו אדם שיוכל להכיל את מגוון הדעות והעמדות שיש בקרב עם ישראל, שמקדמת דנא היה עם קשה עורף.¹⁰

ג. רבנו בחיי בפירושו כותב "אבל משה יקדים יהושע לעולם קודם לכלב, וזה למעלת החכמה". היינו ליהושע הייתה חכמה מיוחדת שהיא כלי חשוב בהנהגה, כמאמר המדרש רבה: "יש חכמה טובה לבעליה, זה יהושע בן נון... והיו הכול משבחין אותו... כך היו משבחין ליהושע שהיה משקה מחוכמתו לכל ישראל".¹¹

ד. יהושע הוא ממשיכו המובהק של משה רבנו בלימוד תורה ובחוכמתה. מנהיגותו של יהושע נשענה על מה שלמד מרבו משה. במאמר מרחיב דעת של הרב תמיר גרנות הוא טוען:

תגובתו של כלב הייתה אומנם עדיפה מזו של יהושע, בכך שהוא גילה מנהיגות, אך דווקא משום כך אין הוא יכול להחליף את משה. מי שאיננו זקוק למשה כדי להגיב ולגלות מנהיגות, איננו יכול להיות מחליפו.¹²

יתר על כן, על מחליפו של משה יוטלו שני תפקידים: תפקיד צבאי – להנחיל את הארץ לבני ישראל, ותפקיד רוחני לדבוק בתורה ולהנחיל את התורה לעם הנכנס לארץ. זהו תפקיד שבו מצווה יהושע מפורשות: "רַק חֶזֶק וְאַמֶּץ מְאֹד לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבְדִּי אֶל תִּסּוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאל לְמַעַן תִּשְׁכַּח לְכָל אֲשֶׁר תִּלְדָּה. לֹא יִמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה לְמַעַן תִּשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַכְּתוּב בּוֹ כִּי אַז תִּצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶךָ וְאַז תִּשְׁכַּח" (יהושע א, ז-ח). יהושע אכן היה הראשון שקיבל את התורה שבעל פה כפי שנאמר בתחילת מסכת אבות: "משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה". ככל שאפשר ללמוד מהכתובים, המפרשים והמדרשים, לימוד התורה והנחלתה היו אבן יסוד בדרכו של יהושע, אך לא מצינו שדרך זו אפיינה את כלב.

כלל הסיבות האלו, הביאו לבחירתו של יהושע להיות מנהיג על העדה.

¹⁰ להרחבה ראה במאמרו של הרב איתמר אלדר, "מידת הענווה של יהושע", באתר התנ"ך של מכללת הרצוג.

¹¹ שמות רבה לא · ג

¹² ראו הרב תמיר גרנות, "בין כלב ליהושע בפרשת המרגלים", באתר ישיבת הר עציון.

